

Marija Selak

A. Stipančića 14, HR-10000 Zagreb
marija.selak@gmail.com

Bioetički osvrt na filozofiju Nikolaja A. Berdjajeva

Promišljanje degradacije duhovnosti i biti tehnike u prijelomu epoha

Sažetak

Suvremene bioetičke rasprave reaktualizirale su pitanje smjene epoha. Bioetika je nastala upravo kao moralna i civilizacijska reakcija u novostvorenoj povijesnoj situaciji. U tom kontekstu, potrebno je analizirati, s jedne strane, promišljanje prijeloma epoha i predviđanje »novog srednjovjekovlja« u djelu ruskog filozofa N. A. Berdjajeva te, s druge strane, pojavu bioetike. Hoćemo li zaista zakoračiti u novu epohu, kakva će ona biti te što ćemo i u kojem obliku prenijeti iz sadašnje epohe – najviše ovisi o tome kakvog će duha biti čovjek. Stanje čovjekova duha možemo iščitati iz čovjekova odnosa prema tehnici, odnosno s obzirom na snažnu interaktivnu ulogu tehnike u našem životu. Kako je pitanje odnosa čovjeka i stroja jedno od ključnih bioetičkih pitanja, problem tehnike nužno je analizirati iz perspektive Berdjajevljeva odnosa čovjeka i stroja, ali i u sklopu Heideggerova promišljanja biti tehnike. Jednako kao i Berdjajev, Heidegger smatra da ne treba poricati tehniku, već tražiti izmjenu uloge tehnike i podlaganje čovjekovu duhu na kojem leži zadatak dokučiti ono spasonosno. Duh današnjeg čovjeka duh je bogolikog (u smislu stvoriteljskih moći) čovjeka koji, uz pomoć uznapredovalog stroja, izaziva prirodu (Heidegger), ali taj isti stroj, koji njemu služi kao sredstvo, toliko je uznapredovao da je sada u mogućnosti izazivati njega. U tom je kontekstu nužno okrenuti se bioetici. Upravo je bioetika sa svojom pluriperspektivnom metodologijom zaslužna za pokušaj okupljanja različitih sustava vrijednosti kako bi se zajedno usmjerio sadašnji sustav vrijednosti i zaštitio budući, ali i budućnost uopće. No, hoće li bioetika ostati samo na razini rijetkog pozitivnog primjera u nizu negativnih znakova dolaska nove (a pitanje je kakve) epohe ili ćemo ozbiljno shvatiti princip odgovornosti što nas dovodi na prag bioetičke epohe te hoće li promjena duha sadašnjeg čovjeka, prema kojem nas vodi bioetičko promišljanje, doista dovesti do podvrgavanja tehnike čovjekovom duhu – ostaju otvorena pitanja.

Ključne riječi

prijelom epoha, bioetika, Nikolaj Aleksandrovič Berdjajev, tehnika, Martin Heidegger

»Nama je suđeno živjeti u historijsko doba smjenjivanja epoha.«¹

1. Uvodne napomene

U promišljanju prijeloma epoha za bioetičko je razmatranje vrlo poticajno djelo ruskog kršćanskog filozofa Nikolaja Aleksandroviča Berdjajeva. Nje-

¹

Nikolaj Aleksandrovič Berdjajev, *Novo srednjovjekovje*, Laus, Split 1991., str. 5.

gova će filozofija predstavljati okosnicu ovoga rada. No, kako bismo mogli utemeljeno govoriti o prijelomu epoha, nužno je prethodno pružiti nekoliko razjašnjenja.

Prvo se odnosi na epohu kao povijesnu kategoriju. Stoga će u prvom dijelu ovoga rada biti izneseno Berdjajevljevo naučavanje o kraju povijesti, kojim se objašnjava zašto dolazi do smjene epoha.

U drugom koraku neophodno je razjasniti u kojem smislu razumijemo prijelom epoha kada o njemu govorimo (odnosno što se pritom mijenja). U ovom radu prijelom epoha razmatra se u smislu promjene vladajuće paradigme znanja gdje upravo bioetika ima ključnu ulogu:

»Znanstveno-tehnološka epoha svjetske povijesti dovršava se u našem vremenu. Bioetika je nastala upravo kao moralna i civilizacijska reakcija u novostvorenoj povijesnoj situaciji. Kao takva, u mogućnosti je dovesti do prevlasti novi princip strukturiranja znanja, koji se već jasno raspoznaje kao princip odgovornosti i nedvosmisleno se suprotstavlja vladajućoj paradigmi novovjekovnog znanja ('znanje je moć'). Utoliko možemo kazati da se nalazimo na pragu bioetičke epohe.«²

Upravo je znanstveno-tehnološka epoha, odnosno epoha utemeljena na donedavno nepropitivanom napretku tehnike (rezultatom shvaćanja *znanja kao moći*), epoha koja se bliži kraju. Jasno je da promjenu paradigme znanja nije moguće promisliti bez prethodnog promišljanja tehnike. Tako će se u ovom radu postaviti pitanje o tehnicu. Pitanje o tehnicu ujedno je i pitanje o čovjeku, odnosno kada pitamo o tehnicu pitamo o čovjekovom odnosu s tehnikom. Dok smo nekad govorili o čovjekovom odnosu prema tehnicu, danas govorimo o čovjekovom odnosu s tehnikom. Više nije riječ o dvojnom, nego o dvojedini (u smislu nerazdvojive cjeline) odnosu čovjek-tehnika (ili, možda, pravilnije, tehnika-čovjek). Takvo promišljanje proizlazi iz Berdjajevljeva djela *Čovjek i stroj*. No, kako se takvo promišljanje smatra nepotpunim jer se u njemu propušta sagledati bit tehnike u kojoj su čovjek i tehnika zajednički, dvojedini, ali nehijerarhijski (u smislu čovjek-tehnika, tehnika-čovjek, kao što je slučaj kod Berdjajeva) entiteti bitka, Berdjajevljevo izlaganje o tehnicu nadopunit će se s djelom *Pitanje o tehnicu* Martina Heideggera.

Treće pitanje koje se ne može izbjeći glasi: Ukoliko prihvatimo tezu o prijelomu epoha, ukoliko promislimo kraj sadašnjeg poimanja povijesti, što dolazi poslije?

»Mi živimo u epohi dekadence ili bolje rekuć, približavamo se počecima srednjovjekovja, kada su negativni procesi raspada prevladali nad pozitivnim procesima slaganja i stvaralaštva.«³

»Našu epohu ja uslovno označujem kao konac nove historije i početak novog srednjovjekovja.«⁴

Shvaćanje *znanja kao odgovornosti*, koje nalaže oprez pri uporabi tehnike⁵ (oprez zahtijeva promišljanje, promišljanje zahtijeva vrijeme, a vrijeme u vremenu *vjere u napredak* protječe vrlo brzo, što znači da ga promišljanje »krade«⁶ u znatnoj mjeri), čime stupamo u bioetičku epohu, često se neopravdano naziva biokonzervativističkim, karakterizira nazadnim ili, u najmanju ruku, nenaprednim, pa bismo u tom tonu mogli reći i srednjovjekovnim. U ovom radu privremeno će se prihvatiti izjednačavanje bioetičke epohe s »novim srednjovjekovljem«. Prihvatanjem te teze, ali ne prihvaćanjem epiteta »nenaprednog« i »nazadnog«, otvara se pitanje: Može li »novo srednjovjekovlje« značiti pokret naprijed? U traženju odgovora na navedeno pitanje, kao i u traženju bioetičkih poticaja u »novom srednjovjekovlju«, u konačnici će se otvoriti ključno pitanje: Nije li napredak kako se danas shvaća, u smislu nastavka paradigme *znanje-je-moć*, upravo nazadnost, a promišljanje *znanja kao odgovornosti* napredak u pravom smislu te riječi?

2. Naučavanje o progresu i kraj povijesti

U knjizi *Smisao povijesti* – koja je nastala u Berlinu 1923. godine, na temelju predavanja održanih na Slobodnoj akademiji duhovne kulture u Moskvi tijekom zime 1919.–1920. – Berdjajev propituje značenje i smisao povijesne drame.

Ključnom prekretnicom u povijesti Berdjajev smatra kraj renesanse, odnosno kraj doba najslobodnije ekspresije stvaralačkih ljudskih snaga. Kako renesansa predstavlja vjerovanje u čovjekove vlastite snage, duboka uronjenost čovjeka u samog sebe dovodi ga do sumnje i spoznaje ograničenja vlastitih snaga. Ako renesansu shvatimo kao vrhunac u ostvarenju stvaralačkog potencijala čovjeka, proces trošenja ljudskih kreativnih sila, do kojeg dolazi zbog njegove odvojenosti od duhovnog središta života, popraćen je nestankom svih humanističkih iluzija. Stvarni je rezultat čitavog humanističkog procesa povijesti da humanizam postaje – antihumanizam. Berdjajev uzima dva oprečna filozofska primjera kojima je zajedničko dovršenje humanizma. Prvi je Nietzsche, koji humanizam skraćava individualistički. Zaratrustra kaže: »Čovjek je sramota i poniženje, on mora biti prevladan.«⁷ Nietzscheov antihumanizam je, prema Berdjajevu, vidljiv u ideji »nadčovjeka«, kojom je on stvorio mogućnost za antikršćansku, bezbožnu i sotonističku religiju. Također, Berdjajev je vjerovao da Marx idejom kolektivizma »potresa ljudski lik« i »samorastrojava« ga. U oba slučaja čovjek postoji samo kao oruđe za »nadčovječna« i nečovječna načela. Dok je kod Nietzschea granica humanizma na vrhuncima kulture, Berdjajev je smatrao da se kod Marxa ona nalazi u nizinama mase. Ipak, zaključuje Berdjajev, najstrašniji je udar humanističkom načelu zadao Nietzsche koji je otkrio njegova proturječja. On je okončao humanizam zato što je postavio krajnje granice problema društvenosti te se humanistička religija unutar sebe raspala jer je došla do zadnjih, završnih zadaća koje ne mogu više podnijeti humanističko carstvo kao nešto središnje.

Raspad ljudskog lika vidljiv je ne samo u političkim mijenama već i u svim ostalim aspektima života. U umjetnosti se tako javljaju pokreti poput impresionizma i futurizma, u kojima čovjek prestaje biti velikom temom umjetnosti (Berdjajev navodi primjer Picassovog narušavanja formi, zatim slika septičkih jama i raznih drugih prikaza tzv. estetike ružnog).

Od kraja renesanse i krize humanizma, koji dovode do raspada ljudskog lika, Berdjajev »naučavanje o novoj eri« proširuje i na kraj cjelokupne povijesti. Da bi se iznova gradilo, potrebno je prethodno srušiti ili barem iz temelja izmijeniti sve postojeće. Tako Berdjajev predosjeća kraj sadašnjeg poimanja povijesti, poimanja koje ne može opravdati, a ni razriješiti sudbinu čovjeka. Naime, središnja je ideja metafizike povijesti ideja progressa:

2 Ante Čović, *Etika i bioetika*, Pergamena, Zagreb 2004., str. 147.

3 N. A. Berdjajev, *Novo srednjovjekovje*, str. 31.

4 Ibid., str. 5.

5 Usp. »Lošinjaska deklaracija o biotičkom suverenitetu«, *Vijenac*, god. XII (2004), br. 271–273, 22. srpnja 2004., str. 10.

6 Ovakvo tumačenje proizlazi iz Berdjajevljeva shvaćanja brzine prolaska vremena u sadašnjoj epohi, koje je izneseno u sljedećem odjeljku.

7 Usp. Nikolaj Aleksandrovič Berdjajev, *Smisao povijesti*, Verbum, Split 2005., str. 142.

»Naučavanje o progresu predstavlja religioznu ispovijest, točnije vjerovanje, zato jer je znanstveno-pozitivistički moguće utemeljiti samo teoriju evolucije, dok naučavanje o progresu može biti jedino predmet vjere i nade.«⁸

Ovo naučavanje pretpostavlja da će zadaće svjetske povijesti biti riješene u budućnosti. No, nikakvo nadolazeće savršenstvo ne može iskupiti sva stradanja prethodnih naraštaja. Ta »utopija zemaljskog raja«, kako je naziva Berdjajev, pretpostavlja da je moguć dolazak apsolutnog stanja blaženstva ljudskog života u relativnim uvjetima zemaljskog i vremenskog povijesnog života.

»Jedna od najtužnijih predrasuda religije napretka u koju se vjerovalo u 19. stoljeću jest ona da će u budućnosti živjeti ljudski naraštaji za koje smo mi dužni pripremiti viši život i da nam to mora dati smisao, radost i vedrinu.«⁹

Berdjajev zahtijeva prekid s nadom i vjerovanjima koja se temelje na takvom odnosu prema budućem. Sva naša vjerovanja i nade mogu biti povezani s razrješivošću ljudskih sudbina jedino u vječnosti. Progres se ne može zasnovati na znanstveno-pozitivističkim temeljima, a ideja je neprihvatljiva i s filozofsko-religioznog motrišta. Berdjajev smatra da jedino transcendentni čin čini povijest rješivom jer je unutar povijesti nemoguće neko apsolutno savršeno stanje; njezina zadaća može se riješiti jedino izvan njezinih granica, kroz procijep povijesti u *nadpovijest*. Sudbina čovjeka, koja leži u temelju povijesti, pretpostavlja nadpovijesni cilj, nadpovijesni proces i razrješenje usuda povijesti u drugom, vječnom vremenu. Tako zemaljska povijest mora ponovno ući u nebesku povijest, moraju nestati granice između njih, kao u mitovima koji nam govore o prvotnoj pomiješanosti nebeskoga i zemaljskoga. U tom smislu, Berdjajev kaže:

»Problem individualne sudbine nerazrješiv je u granicama povijesti, kao što je u tim predjelima nerazrješiv i tragični sukob individualne sudbine sa sudbinom svijeta i čitavog čovječanstva.«¹⁰

Iako povijest ima tragičnu sudbinu, Berdjajev u tragediji vidi katarzu. Ona nije besmislena, nego ima neki viši smisao u kojem se mora riješiti ljudska sudbina. Nada u vjeru i razrješenje svih muka u perspektivi vječnosti za Berdjajeva je optimističnije vjerovanje nego naučavanje o napretku.

»Temeljna je ideja do koje dolazi metafizika povijesti, ideja koja se ujedno javlja kao pretpostavka metafizike povijesti, ideja neizbježnosti kraja povijesti.«¹¹

jer povijest ima pozitivan smisao jedino ako završava.

Glavni je problem teorije progresa pogrešan odnos prema vremenu. Rješenje povijesne sudbine ovisi o prevladavanju »bolesnog« rascjepa vremena na prošlo, sadašnje i buduće. Naime, Berdjajev smatra da prošlost nije moguće »ljubiti« nego jedino vječnost jer prošlosti u prošlosti nije nikada bilo, ona je tek sastavni dio naše sadašnjosti, a u samoj prošlosti bila je druga sadašnjost.¹² U sadašnjosti *vjera u progres* naučava da svaki trenutak treba što prije zamijeniti sljedeći trenutak, a svi trenutci ostaju u tijeku toga vremena i zbog toga nestaju. Rezultat toga je da čovjek nema vremena za vječnost. Vrijeme se podlaže stroju brzine, no time se ono ne savladava i ne pobjeđuje. Danas čovjek stoji pred problemom hoće li se sačuvati za njega mogućnost kontemplacije vječnosti, Boga, istine i krasote. Ono što je vječno u čovjeku je slika i prilika Božja u čovjeku, tvrdi Berdjajev. To ga ujedno i čini ličnošću. No, slika se i prilika Božja u čovjeku kao u prirodnom biću raskriva i utvrđuje u dinamici. Ovdje se otvara kompleksnost čovjekova odnosa s tehnikom. S jedne strane čovjek mora biti aktivan – tehnika je izraz njegove aktivnosti u kojoj on raskriva sliku i priliku Boga, a s druge strane u sadašnjem *brzinskom* hiper-

aktivnom vremenu on gubi vrijeme za kontemplaciju, gubi svoje ja – vječnost – Boga u sebi. To je za Berdjajeva borba između starog drevnog čovjeka u ime novog čovjeka. Stari čovjek smatrao je sebe za vječnog čovjeka, dok se sada zbiva dehumanizacija čovjeka – on postaje *slika i prilika* stroja. Takvo razmišljanje otvara nekoliko pitanja: 1. Što znači biti *slika i prilika* stroja? i 2. Je li bivanje *slikom i prilikom* stroja nužno loše i, ako jest, zašto je to tako?

3. Od pitanja o tehnici do pitanja o biti tehnike

U djelu *Čovjek i stroj* Berdjajev propituje odnos tehnike i čovjeka:

»Religiozni smisao tehnike je u tome da ona sve stavlja pod znak pitanja pa prema tome može privedi i do oduhovljenja. Ona izaziva strašnu reakciju duha.«¹³

U pokušaju tumačenja Berdjajevljeve filozofije¹⁴ tehnike posegnut ćemo za djelom Martina Heideggera *Pitanje o tehnici*. Dva su razloga za to, a jedan proizlazi iz drugoga:

- 1) Berdjajev tehniku svodi na ono što Heidegger naziva *antropološkim i instrumentalnim* određenjem tehnike, čime sama bit tehnike ostaje skrivena.
- 2) Nastavno na antropološko-instrumentalno shvaćanje tehnike Berdjajev opasnost od tehnike pronalazi ili u tehnici ili u načinu na koji čovjek upotrebljava tehniku, čime prava opasnost – koja ne dolazi *od tehnike* i ne nalazi se *u tehnici*, već u zaboravu otkrivanja istine čovjeka zadržanog u stanju *ostave* – biva neuočena:

»Ono opasno nije tehnika. Nema nikakve demonije tehnike, nego naprotiv – ima tajne njezine biti. Bit tehnike je kao *usud* otkrivanja – opasnost.«¹⁵

Za Berdjajevljevo promišljanje tehnike ključna je razlika između *organizma* i *organizacije*. *Organizam* se rađa iz prirodnog i on sam rađa, dok je organiza-

8

Ibid., str. 171.

9

Ibid., str. 179.

10

Ibid., str. 188.

11

Ibid., str. 181.

12

Ovo naučavanje o prošlosti vrlo je važno zbog mogućeg pogrešnog shvaćanja »novog srednjovjekovlja« kao epohe u kojoj se čovjek vraćanjem u prošlost – u vrijeme manje razvijene, a samim time i manje uporabljene tehnike – odriče tehnike. Berdjajev smatra da se zbog negativnih strana tehnike često idealiziraju prijašnje kulturne epohe, prirodom se pridaje neki normativni značaj: sve što je u skladu s prirodom dobro je, a sama promjena se karakterizira promjenom na gore. Tako se u tom »obavijanju romantikom« vremena u kojem se nije znalo za strojeve zaboravlja da je stari, ne-tehnicizirani život bio povezan sa strašnom eksploatacijom ljudi – ropstvom

i kmetstvom, a upravo je stroj bio osloboditelj od te eksploatacije. Stroj može biti silno sredstvo u rukama čovjeka za njegovu pobjedu nad prirodom. Zbog toga nema povratka u prošlost i ne treba ga željeti, tvrdi Berdjajev.

13

Ibid., str. 126.

14

Zanimljivo je da je Berdjajev sebe indirektno smatrao prvim filozofom tehnike jer je tehniku spoznao kao duhovni problem: »Čudnovato je, da sve do danas nije izrađena filozofija tehnike i stroja, makar da je o toj temi napisano mnogo knjiga. Za izradbu takve filozofije već je mnogo toga pripravljeno, ali nije učinjeno ono najglavnije, nije spoznan stroj i tehnika kao duhovni problem, kao sudbina čovjeka.« – Ibid., str. 119.

15

Martin Heidegger, »Pitanje o tehnici«, u: Martin Heidegger, *Kraj filozofije i zadaća mišljenja*, Naprijed, Zagreb 1996., str. 240.

cija izrađena aktivnošću čovjeka. *Organizam* je cjelovit (cjelovitost prethodi dijelovima) dok je *mehanizam* (plod organizacijskog procesa) sastavljen iz dijelova. *Organizmu* je svrhovitost imanentna, a određuje se vlašću cijelog nad dijelovima, dok je u *organizaciji* svrhovitost položena u nju po organizatoru izvana.¹⁶ Uvođenjem razlike između *organizma* i *organizacije*, odnosno razdvajanjem instrumentalnog i antropološkog određenja tehnike, Berdjajev ne sagledava bit tehnike koja se nalazi u cjelini:

»Samo instrumentalno, samo antropološko određenje tehnike u načelu je slabo; ono se zato ne da dopuniti naknadno pridodanim metafizičkim ili religioznim objašnjenima.«¹⁷

Također, iz razdvajanja *organizma* od *organizacije* proizlazi i odnos čovjeka i stroja, koji Berdjajev ocrtava kao nadređivanje i pokoravanje:

»Stvar se postavlja *nad* čovjeka.«¹⁸

»I sad, tragedija je u tom, da tvorevina ustaje protiv svog tvorca, da mu se više ne *pokorava*.«¹⁹

No, takvo je tumačenje nepotpuno:

»Dokle god tehniku predstavljamo kao instrument, držimo se volje da njome zagospodarimo. A tako promašujemo bit tehnike.«²⁰

Instrumentalno i antropološko određenje tehnike (ona je sredstvo za svrhe i ljudsko djelo) Heidegger smatra nedostatnim. Ono jest ispravno, ali ne otkriva bit – nije istinito. Preko Aristotelova učenja o četiri uzroka – koje je neizostavno jer, kada se postavlja pitanje o svrsi, nužno se dolazi do uzroka (instrumentalno počiva u kauzalnom), zbog čega učenje o četiri uzroka Heidegger karakterizira odnosom krivnje/dugovanja²¹ – koje dovodi do toga da se što pojavi (oni to nešto u-pri-sućuju i pri-puštaju), Heidegger dolazi do *odpusta* (u smislu takva pripuštanja, krivnja/dugovanje je *odpust*).

»Svaki odpust onoga što iz neprisutnog prelazi i stječe se u prisuće, jest *poiesis*, pro-iz-vode-nje.«²²

Proizvođenje izvodi nešto iz skrivenog u neskriveno. Neskriveno se stječe otkrivanjem, a otkrivanje se na grčkom imenuje: *aletheia*. Mi to razumijemo kao *istina*. Dakle, tehnika nije samo sredstvo, tehnika je neki način otkrivanja. Tehnika obitava u području istine.

No, *otkrivanje* koje se događa u modernoj tehnici jest *izazivanje* koje prirodu stavlja u svrhu isporuke energije.²³ To *izazivajuće otkrivanje* Heidegger karakterizira *upravljanjem* i *osiguravanjem*.²⁴ A neskrivenost koja je svojstvena takvom *izazivajućem otkrivanju* je *ostava*. Ono je posvuda postavljeno da stoji na određenom mjestu, i to tako da samo može odmah biti ispostavljivo za neku daljnju ispostavu – *ostava*. To je ono o čemu Berdjajev govori kada pojašnjava da je čovjek postao oruđe proizvodnje – čovjek je postavljen na »razinu« stroja u stanje *ostave*, više nema svrhu sam u sebi nego je dio lanca svrha za nešto drugo. Tako dolazi do razbijanja cjelovitosti čovjeka, cjelovitost ne prethodi više dijelovima, čovjeku svrha više nije imanentna već je on, u stanju *ostave*, dio svrha za nešto drugo. Čovjek je na mjestu zbog ispostave onog naručenog. Taj *izazivajući nagovor* koji čovjeka sabire na to da ono što samo sebe očitujući postavlja kao *ostavu* Heidegger naziva *po-stava*. A *po-stava* je bit moderne tehnike. U toj biti krije se opasnost.

»Čim ono neskriveno jednom više ne ide čovjeka kao predmet, nego isključivo kao *ostava*, a čovjek je unutar tog bespredmetnoga još samo postavljač/naručilac *ostave* ide on samim rubom litice, onamo naime, gdje on sam ima da bude uzet kao *ostava*.«²⁵

Zanimljivo je da baš danas, kada čovjek misli da je gospodar zemlje, *izaziva-juća postava* prekriva istinu i udaljuje čovjeka od njegove biti. Iako čovjek misli da posvuda susreće sebe sama, on zapravo više nigdje ne sreće sebe sama, svoju bit. Tako samo bivstveno tehnike ugrožava zato što prijeti mogućnošću da se sve prikaže samo u neskrivenosti *ostave*.

Time se približavamo odgovoru na pitanja postavljena u prethodnom poglavljju. Jednako kao i priroda, čovjek može biti otkriven kao *ostava*. M. Heidegger navodi primjer zrakoplova i lugara. Iako je zrakoplov na uzletištu predmet, on na njemu stoji otkriven samo kao *ostava*, ukoliko je postavljen da bi osigurao mogućnost transporta. On je tu jedino zbog ispostave onoga naručenog. Jednako tako, danas je lugar postavljen od drvnoprerađivačke industrije u svrhu ispostavljenosti celuloze.²⁶ Tako čovjek, otkriven kao *ostava*, može postati slika i prilika stroja. U tome se krije opasnost biti moderne tehnike.

»Ipak, upravo zato što je čovjek izazvan izvornije negoli prirodne energije, naime u (is)postavljanje, ne postaje on nikada pukom *ostavom*. Prakticirajući tehniku, sudjeluje čovjek u naručenu (is)postavljanju kao načinu otkrivanja.«²⁷

No, zašto onda čovjek ne svraća u *izvornije otkrivanje, prvotnijoj istini*?

Ovdje se vraćamo na Berdjajevljevo shvaćanje vremena. Berdjajev smatra da danas čovjek stoji pred problemom hoće li se sačuvati mogućnost kontemplacije vječnosti, Boga, istine i krasote.

Heidegger tvrdi da je tehnika ono što od nas zahtijeva da promislimo bit u jednom drugom smislu. U smislu trajanja.

»Samo ono obistinjeno traje. Ono prvotno što od rana traje jest ono što se obistinjuje.«²⁸

No zbog današnjeg shvaćanja vremena²⁹ koje se očituje u hiper-aktivnosti čovjek, zadržan u stanju *ostave*, nije sposoban za sudjelovanje u *prvotnijoj istini*, otkriću biti kao *trajanja*. Ali, promijenjenim shvaćanjem vremena kao vječnosti (u kojoj čovjek postaje duhovno, kontemplativno biće), odnosno

16

Usp. *ibid.*, str. 112–115.

17

M. Heidegger, »Pitanje o tehnici«, str. 234.

18

Usp. N. A. Berdjajev, *Novo srednjovjekovje*, str. 111.

19

Usp. *ibid.*, str. 115.

20

M. Heidegger, »Pitanje o tehnici«, str. 244.

21

Usp. *ibid.*, str. 225.

22

Ibid., str. 226.

23

Heidegger navodi primjer ratarstva koje nije izazivalo oranicu, dok Berdjajev smatra današnje vrijeme vremenom kada čovjek nije više svezan sa zemljom. Smisao tehničke epohe za Berdjajeva je prije svega u tome što ona dovršava ono doba u povijesti čovječan-

stva kad se čovjek određuje po zemlji, i to ne samo u fizičkom nego i u materijalnom smislu riječi. Suvremena tehnika označava kraj onog perioda u životu čovjeka u kojem je on ovisio o zemlji i hranio se od zemlje. On sada živi u novoj, »metalnoj stvarnosti«, udiše drugi, zagađeni zrak.

24

Usp. *ibid.*, str. 230.

25

Usp. *ibid.*, str. 239.

26

Usp. *ibid.*, str. 231–232.

27

Ibid., str. 232.

28

Ibid., str. 243.

29

Ovdje se podrazumijeva Berdjajevljevo shvaćanje vremena, o kojem je bilo riječi u prethodnom odjeljku.

prelaskom iz *ljudske* u *nadljudsku* povijest, ulaskom u »novo srednjovjekovlje«, čovjek će shvatiti tehniku kao duhovno pitanje,³⁰ čime će konačno postati slobodnim:

»Bit moderne tehnike pokazuje čovjeku put onoga otkrivanja s kojim se ono zbiljsko posvuda, više ili manje očito očituje kao postava. Pokazati put – to na našem jeziku znači: putiti. A ono zbirno pućenje, koje čovjeku tek pokazuje put otkrivanja, nazivljemo usudom. Iz njega se određuje bit sve povijesti. Ona nije samo predmet historije, ni potvrda ljudskog činjenja. Ona postaje povijesnom tek kao usudna... Taj usud otkrivanja svagda vlada čovjekom. Ali on nikada nije usud iz neke prinude. Jer čovjek postaje slobodnim zapravo tek ako osluškajući pripada tom području usuda, te tako postaje onim što sluša, a ne poslušnikom.«³¹

4. Novo srednjovjekovlje i bioetička epoha

Izraz »novo srednjovjekovlje« za Berdjajeva znači pokret naprijed, a ne vraćanje u prošlost:

»Poslije iskustva nove povijesti nemoguće je vratiti se starom srednjovjekovju, moguće je tek novo srednjovjekovje, kao što je poslije iskustva srednjeg vijeka bio nemoguć povrat starom antičkom svijetu, a moguće je bio samo preporod.«³²

Najvažnija je odrednica »novog srednjovjekovlja« povratak duhovnosti. Berdjajev kao kršćanski filozof duhovnost prvenstveno promatra iz perspektive kršćanstva.

Kada je govorio o »nebeskoj povijesti« – u koju ponovno treba ući zemaljska povijest, kako bi nestale granice između njih – Berdjajev je postavio sâm zplet tragedije čitave ljudske sudbine na postojanje dviju vrsta objava, objave Boga čovjeku i objave čovjeka Bogu. Sva tragedija postojanja je tragedija unutarnjeg odnosa između čovjeka i Boga, rođenja Boga u čovjeku i čovjeka u Bogu. *Bogočovjeku* nasuprot stoji *čovjekobog*: ne neutralni čovjek, nego čovjek koji je sebe postavio na mjesto Boga. Da bi čovjek potvrdio sebe u potpunosti i da ne bi izgubio izvor i svrhu svojega stvaralaštva, on mora osim sebe potvrditi i Boga. Kad ljudska osobnost ne želi ništa drugo poznavati nego sebe, ona se raspada i dopušta provalu niskih prirodnih nagona, te se i sama svodi na takve nagone. Posljedica negiranja višeg načela je činjenica da se čovjek na koban način podredio nižim, ne nadljudskim nego podljudskim načelima. Individualizam razara individualnost.

Vrlo složeni duhovni problem našeg vremena problem je odnosa između osobnog i nadosobnog. Do njega dolazi prilikom izlaska osobe iz sebe u zajednicu, no taj izlazak ne smije značiti iskorak u bezlično. Zato spoznaje, moral, umjetnost, država i gospodarstvo moraju postati religiozni, no slobodno i iznutra, a ne primorano i izvana. Kršćanstvo taj problem rješava tako što afirmira i otkriva dvodimenzionalnost ljudskog bića, pripadnost čovjeka dvjema dimenzijama, duhovnoj i prirodno-socijalnoj. Upravo zbog toga društvo treba biti utemeljeno i učvršćeno u kršćanskoj religiji. Duboko korijenje svega što se događa treba tražiti na području duha, u krizi kršćanske i religiozne svijesti uopće i u degradaciji duhovnosti. U trenutku tinjanja duhovnosti ljudska osoba koja više nije sposobna disciplinirati sebe ponovno traži načelo koje je iznad nje i treba je voditi, traži »svoje sveto« i žudi da se opet slobodno podredi kako bi iznova našla sebe. Izlaz za duh čovječji Berdjajev vidi u sjedinjenju s Bogom do kojega će doći u »novom srednjovjekovlju«, gdje će nova duhovnost iznova humanizirati svijet, društvo, kulturu i čovjeka.

No, iako će u »novom srednjovjekovlju«, koje će uslijediti nakon duhovnog preporoda, religija opet postati sveopće, sveodređujuće pitanje, to ne znači

nužno da će se čovjek podrediti Bogu. Naime, Berdjajev smatra da je vjera prisutna i u ovoj epohi. Samo je u sadašnjoj epohi riječ o drugom tipu vjere, sukladno tome institucionaliziranome u drugom tipu »crkve«:

»Ne crkva, već burza postala je sila koja gospodari i reguliše životom.«³³

Preciznije rečeno, riječ je o vjeri čovjeka u samog čovjeka (*Bogočovjeku* stoji nasuprot *čovjekobog*). Borba između ta dva tipa vjere nastavit će se i u »novom srednjovjekovlju«. Ali ta epoha pooštrene borbe neće biti sekularna, nego religiozna, makar pobijedila religija »đavla« i »duh antikrista«:

»To ne znači, da će u novom srednjovjekovlju obvezatno kvantitativno pobijediti religija istinitog Boga, religija Hrista, već to znači, da u toj epohi sav život sa svih svojih strana stane pod znak religiozne borbe, religiozne polarizacije, objavljenja krajnjih religioznih načela.«³⁴

Bitno je naglasiti da, iako kao kršćanski filozof Berdjajev priželjkuje povratak kršćanskoj religiji u »novom srednjovjekovlju«, on ne smatra da će se to nužno i dogoditi, kao što bi se na prvi pogled moglo pogrešno protumačiti.

»Ja ne predskazujem kakvim će putem neminovno poći historija, ja hoću tek problematički nacrtati idealne crte i tendencije novoga tipa ljudskog društva i kulture.«³⁵

Jedino što Berdjajev »predviđa« jest povratak duhovnosti, a hoće li ona biti »dobra« ili »loša« (Kristova ili antikristova), to ostaje na čovjeku.

Druga je važna odrednica »novog srednjovjekovlja« povratak hijerarhijskom ustroju vlasti.

Prelazak u »novo srednjovjekovlje« pratit će i rastvaranje starog društvenog poretka te neprimjetno nastupanje novog. Kako mi živimo u epohi kad je povratak hijerarhičnim načelima neizbježan, »novo srednjovjekovlje« mora konstruirati vlast kao obvezatnost. Politička strana života neće igrati ulogu kakvu je igrala u novoj povijesti, već će ustupiti mjesto realnijim duhovnim i gospodarskim procesima. »Čudovišnog« privatnog gospodarstva u novoj povijesti neće biti, tako da će doći do kraja kapitalizma:

»Princip konkurencije zamijenit će princip kooperacije.«³⁶

Politički će parlamenti biti zamijenjeni radnim parlamentima i neće se boriti za političku vlast nego će rješavati životna pitanja, npr. pitanja seoskog gospodarstva i narodnog obrazovanja. Čovjek će se nanovo obratiti prirodi, seoskom gospodarstvu i obrtu. U »novom srednjovjekovlju« doći će do pada zakonskog principa vlasti, pravnog principa monarhije i demokracije, a zamijenit će ih princip sile, životna energija spontanih socijalnih grupa i udruženja. Kako vlast ne može po prirodi pripadati većini, bit će hijerarhična

30

Jednako kao i Heidegger, Berdjajev smatra da je pitanje o tehnici zapravo pitanje o stanju duha čovjeka. No, Berdjajev već navedenim razdvajanjem na *organizam* i *organizaciju* ne opravdava u potpunosti sagledavanje tehnike kao duhovnog problema. Stoga se Heideggerovo promišljanje tehnike može shvatiti kao svojevrsni most preko kojega zakoračujemo do biti Berdjajevljeva promišljanja tehnike, a to je spoznavanje tehnike kao duhovnog problema.

31

Ibid., str. 237.

32

N. A. Berdjajev, *Novo srednjovjekovje*, str. 13.

33

Ibid., str. 24.

34

Ibid., str. 14–15.

35

Ibid., str. 5.

36

Ibid., str. 25.

jer narod treba upravljača. Moguće su monarhične forme jer narodne mase mogu prepoznati svog vođu i heroja.³⁷ Monarhiju neće okruživati staleži, već socijalne i kulturne profesije u hijerarhičnom poretku. Tako će se aristokracija sačuvati navijeke, no postići će više duhovni karakter.

»Treat će preći k jednostavnijoj i elementarnijoj materijalnoj kulturi, a složenijoj duhovnoj kulturi.«³⁸

No, zašto se moramo, kako bismo se vratili duhovnosti, vratiti srednjovjekovlju? Što je bilo toliko vrijedno u srednjem vijeku da Berdjajev novu epohu naziva i karakterizira »novim srednjovjekovljem«? Berdjajev ovdje daje nedvosmisleno objašnjenje kojim se pojašnjava i opravdava naziv »novo srednjovjekovlje«:

»... sva kultura srednjeg vijeka bila je upravljena na transcendentno i transcendentalno, da je u tim vjekovima bilo veliko naprezanje misli u skolastici i mistici za rješenje posljednjih pitanja bivstva, kojemu ravnoga ne zna historija novoga vremena, da srednji vijek nije rastrajao svoje energiju na spoljašnost, već ju je koncentrirao na unutrašnjost... I povratak srednjovjekovlju je povratak višem religioznom tipu.«³⁹

Jasno je da to nisu jedine odlike srednjovjekovlja. Svi smo dobro upoznati i s negativnim stranama srednjovjekovlja, no srednjovjekovlje mišljeno na Berdjajevljev način sigurno predstavlja intelektualnu tekovinu koja može znatno doprinijeti suvremenim bioetičkim promišljanjima. U stanovitom smislu, ideja »novog srednjovjekovlja« može se shvatiti i kao preteča koncepta integrativne bioetike. Berdjajev smatra da će »novo srednjovjekovlje« svladati atomizam i mehanicizam nove historije:

»Čovjek nije atom beskvalitativnog mehanizma vasiona, već živ član organske hijerarhije, on organički pripada realnim cjelinama.«⁴⁰

Upravo u tome se ogleda podudarnost s ciljevima integrativne bioetike. Da se novim, pluriperspektivnim pristupom osvijesti kako čovjek nije samo sastavni dio *zemaljskog organizma* nego i aktivni nositelj odgovornosti za organske cjeline u koje je uklopljen⁴¹ te da se svlada atomizam, odnosno monoperspektivizam moderne znanosti i pruži novo, integrativno znanje kao orijentaciju u suočavanju s problemima današnjice.

Kroz oertavanje ključnih odrednica »novog srednjovjekovlja« Berdjajev je dao određena uporišta za promišljanje i zasnivanje nove, bioetičke epohe, ali je, s druge strane, dao doprinos i u problematiziranju samog prijeloma epoha, naznačujući i mogućnost drukčijeg ishoda.

»Ja slutim da će u budućnosti porasti sile zla, no htjedoh odrediti moguće pozitivne crte budućeg ljudskog društva.«⁴²

Berdjajev potencira odgovornost čovjeka u toj prijelomnoj točki i naglašava kako sve ovisi od slobode i slobodnog izbora:

»Mi smo već srednjovjekovni ljudi ne samo zbog toga, što je takva sudbina i fatum historije, već i zbog toga, što mi to hoćemo. Vi ste još ljudi nove historije jer nećete da izabirete. (...) Mnogo zavisi od naše slobode, od stvaralačkih čovječjih napora. Baš zbog toga su moguća dva puta.«⁴³

Prijelom epoha možemo razumjeti kao raskrižje s kojeg su moguća dva puta: jedan koji vodi u »novo srednjovjekovlje« ili, rječnikom integrativne bioetike, koji uspostavljanjem paradigme *znanja kao odgovornosti* vodi u novu, bioetičku epohu, te onaj drugi koji znači nastavak *nove historije* i koji, u bioetičkoj artikulaciji, produžavanjem linije *znanja kao moći* dovodi do bliže ili

dalje propasti.⁴⁴ U tomu je sadržan i odgovor na uvodno postavljeno pitanje o pravom smislu riječi *napredak*.

Literatura

Batovanja, Vesna: »Tehnika kao jedan način raskrivanja kod Martina Heideggera«, u: Igor Čatić (ur.), *Filozofija i tehnika*, Zagreb: Hrvatsko filozofsko društvo, 2003., str. 49–60.

Berdjajev, Nikolaj Aleksandrovič: *Duh i realnost: Temelji bogočovječje duhovnosti*, Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1985.

Berdjajev, Nikolaj Aleksandrovič: *O vrijednosti kršćanstva i nevrijednosti kršćana*, Đakovački Selci: Župski ured, 1989.

Berdjajev, Nikolaj Aleksandrovič: *Savremena kriza kulture*, Niš: Dom, 1990.

Berdjajev, Nikolaj Aleksandrovič: *Novo srednjovjekovje: Razmišljanje o sudbini Rusije i Europe*, Split: Laus, 1991.

Berdjajev, Nikolaj Aleksandrovič: *Samospoznaja: Filozofska autobiografija*, Zagreb: Demetra, 2005.

Berdjajev, Nikolaj Aleksandrovič: *Smisao povijesti*, Split: Verbum, 2005.

Berdjajev, Nikolaj Aleksandrovič: *Sudbina čovjeka u suvremenom svijetu: Za razumijevanje naše epohe*, Split: Verbum, 2007.

Čović, Ante: *Etika i bioetika: Razmišljanja na pragu bioetičke epohe*, Zagreb: Pergamena, 2004.

Čović, Ante: »Biotička zajednica kao temelj odgovornosti za ne-ljudska živa bića«, u: Ante Čović, Nada Gosić i Luka Tomašević (ur.), *Od nove medicinske etike do integrativne bioetike: Posvećeno Ivanu Šegoti povodom 70. rođendana*, Zagreb: Pergamena, 2009., str. 33–46.

Dadić, Borislav: »Čovjekov duh pred izazovom tehnike«, *Filozofska istraživanja*, god. XXIII (2003), br. 2, str. 285–294.

Devčić, Ivan: *Osmi dan stvaranja: Filozofija stvaralaštva Nikolaja A. Berdjajeva*, Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1999.

Grgec, Goran: »Berdjajev o smjeni epoha«, izlaganje na simpoziju »Integrativna bioetika i nova epoha« u okviru 6. *Lošinjskih dana bioetike* (Mali Lošinj, 10.–13. lipnja 2007.).

Heidegger, Martin: »Pitanje o tehnici«, u: Martin Heidegger, *Kraj filozofije i zadaća mišljenja*, Zagreb: Naprijed, 1996., str. 219–247.

»Lošinjska deklaracija o biotičkom suverenitetu«, *Vijenac*, god. XII (2004), br. 271–273, 22. srpnja 2004., str. 10.

37

Usp. ibid. str. 40.

38

Ibid., str. 25.

39

Ibid., str. 30–31.

40

Ibid., str. 35.

41

Usp. Ante Čović, »Biotička zajednica kao temelj odgovornosti za ne-ljudska živa bića«, u: Ante Čović, Nada Gosić i Luka Tomašević (ur.), *Od nove medicinske etike do integrativne bioetike: Posvećeno Ivanu Šegoti povodom 70. rođendana*, Pergamena, Zagreb 2009., str. 33–46.

42

N. A. Berdjajev, *Novo srednjovjekovje*, str. 43.

43

Ibid.

44

Spomenimo samo bacanje atomske bombe na Hirošimu, gdje je postalo očiglednim kako nedovoljno oprezna i nedovoljno propitana uporaba tehnike može imati katastrofalne posljedice. Imajući to na umu, a u kontekstu nastavka paradigme *znanje-je-moć*, otvara se i pitanje mogućeg kraja ljudske povijesti.

Marija Selak

A Bioethical Review of Nikolay A. Berdyayev's Philosophy

Rethinking the Degradation of Spirituality and the Essence of Technology
at the Turn of the Epochs

Abstract

The problem of the turn of epochs is debated once more nowadays. Contemporary discussions on bioethics once again pose this very question. Bioethics as such was created as a moral and civilisational response to the new historical situation. In that context one needs to analyze, on the one hand, both the problem of the turn of epochs and the prediction of the new Middle Ages proposed by Russian philosopher N. A. Berdyayev and, on the other hand, the emergence of bioethics which raised the question of the turn of epochs for the second time. Will we really reach the new epoch, what will it look like, what and in which form shall we transmit from the present epoch? These questions ultimately depend on the state of the human spirit which can be deciphered from man's relation to technology, taking into account the strong interactive role which technology plays in our daily lives. Bearing in mind that the relation between the man and the machine is one of the crucial bioethical issues, this question of technology should be analyzed from Berdyayev's relation between the man and the machine, but also within Heidegger's analysis of the essence of technology. Similarly to Berdyayev, Heidegger states that technology must not be contradicted or denied, but rather, changed in a way to serve the human spirit – which is entrusted with the task of understanding the saving elements. The spirit of the modern man is the spirit of the divine-like creature (in the sense of the power of creation). It is the spirit of a man who, with the help of a developed machine can challenge nature (Heidegger), but this same machine, which serves him as a means, has evolved to the point that it can challenge the man. In this context it seems essential to turn to bioethics. It is precisely bioethics which, thanks to its pluri-perspective methodology, takes credit for covering different systems of values to direct the present system in the right way and protect the future system and the future in general. However, the questions remain whether bioethics will stay the only positive example among the multitude of negative signs and predictions, whether it will lead us to a new, yet unknown, epoch and whether we will take seriously the principle of responsibility which leads us to the threshold of the bioethical epoch and whether the change in the spirit of the present-day man, triggered by the bioethical thinking, can change technology to make it subordinate to the human spirit.

Key words

turn of the epochs, bioethics, Nikolay Aleksandrovich Berdyayev, technology, Martin Heidegger